

К. Кучеренко, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ВНЕДРЕНИЕ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Рассмотрены потенциальные возможности информационных технологий в управлении реализацией туристического продукта, определены преимущества использования интернет-ресурсов как для туристических фирм, так и для их клиентов. Проведен анализ развития и внедрения информационных технологий в деятельность предприятий туристической сферы.

Ключевые слова: информационные технологии; туристическая сфера; туристическое предприятие; туристический продукт.

K. Kucherenko, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES AND THEIR INTRODUCTION IN THE ACTIVITY OF ENTERPRISES OF THE TOURISM SPHERE

The article aims at the analysis of the development and implementation of information technologies in the activity of enterprises of the tourism sector. Considered the potential of information technology in managing the implementation of a tourist product, the advantages of using Internet resources as for travel agencies and their clients. The analysis of development and introduction of information technologies in the activity of enterprises of the tourism sector. In the practical activity of the tourist companies use a variety of types of information technologies, namely: global distribution system; system of booking and reservation; electronic information systems; information systems management; mobile communication systems; services of the global computer network Internet.

Keywords: information technology; tourism; tourism enterprise; tourist product.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014, 10(163): 35-40

УДК 336.011
JEL B00

Л. Лазебник, д-р екон. наук, доц., Н. Думенко, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ БАНКІВСЬКОГО ПРОЦЕНТУ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

В статті здійснено ретроспективний аналіз основних поглядів на природу проценту. Наведено різні обґрунтування походження проценту, його ролі в розвитку кредитних відносин. Виокремлено його характеристики, які необхідно враховувати в сучасних дослідженнях банківського проценту.

Ключові слова: кредитні відносини, процент, банківський процент.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою досліджень фінансових ринків є категорія "процент". У економічній літературі науковці, починаючи з давніх часів, вивчали це питання. Для розуміння характеру сучасних економічних процесів у сфері грошового обігу та механізму їх впливу на зміну умов економічно рівноваги ґрунтовний аналіз становлення категорії проценту від зародження кредитних відносин і до тепер представляється актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, що займалися вивченням цієї проблематики, слід відзначити А. Сміта, В. Базилевича, Е. Бем-Баверка, М. Блауга, Н. Версаль, Дж.М. Кейнса, К. Маркса, В. Міщенко, С. Мочерного, М. Хадсона, С. Хомера, В. Шелудько.

Метою статті є проведення детального ретроспективного аналізу основних поглядів на банківський процент, виявлення проблем з його визначенням, які виникали на різних етапах розвитку кредитних відносин.

Виклад основного матеріалу. Багато дослідників вважають, що кредитні відносини почали формуватись ще за часів первинно-общинного ладу. На той момент кредит мав лише одну ознаку – поверненість. У світовій історії є згадки про те, що виникнення кредиту передувало карбуванню грошей більш ніж на дві тисячі років. Перше відоме карбування монет датується I тисячоліттям до н.е., а старі шумерські документи, близько 3000 р. до н.е., містять інформацію про систематичне використання кредиту на основі запозичення зерна (за обсягом) і металу (за вагою) [1].

Під час зміни суспільно-економічної формації на рабовласницьку виникають платність та строковість як нові ознаки кредитних відносин, у зв'язку з чим останні набувають лихварського характеру. Подальше розширення суспільства, бурхливий розвиток торгівлі зумо-

вили поширення комерційного кредитування, появу перших кредитних документів та процентів [2].

Аналіз економічної історії [1,3,4,5] свідчить про те, що перші спогади про існування проценту зустрічаються в основних стародавніх цивілізаціях – Вавилонській, Грецькій та Римській.

Оскільки лихварський кредит був надзвичайно прибутковим, його почали надавати купці та храмовники. У Нововавилонському царстві для оформлення товарно-грошових зв'язків з'явилися "ділові будинки", які виконували функції перших банків. З огляду на це виникає банківський кредит (до ознак якого додаються цільовий характер, забезпеченість) та поняття банківського проценту.

Варто зазначити, що перші процентні ставки були на досить високому рівні, що сприяло економічним кризам, а відтак потребувало регулювання. Орієнтовно у 1800 році до н.е. закони Хаммурапі стали суворо регламентували норму процента в грошовій (20%) та натуральній ($33\frac{1}{3}\%$) формах, а також передбачали відстрочку виплати боргу у випадку неврожаю на 1 рік без сплати додаткових процентів [3].

1200 років потому, близько 600 р. до н.е., у Греції законами Солоні почалися правові обмеження розміру процента. Вони були зумовлені економічною кризою в Афінах, однією з причин якої була надмірна заборгованість і широке розповсюдження рабства за борги. На відміну від Кодексу Хаммурапі, закони Солоні відмінили будь-які обмеження на процентну ставку. Вони скоротили або відмінили багато боргів, допускали іпотеку, але забороняли рабство за борги.

Римляни також почали свою юридичну історію з законів, що регулюють кредитні відносини. Це, як і в Греції, було спричинено кризою через надмірну заборгованість. Закони Дванадцяти Таблиць, які датуються бли-

зько 450 р. до н.е., нагадували Кодекс Хаммурапі більше, ніж закони Солона. Відсоток за кредитами був обмежений не більше ніж на $8\frac{1}{3}\%$ річних. Особисте рабство за борги було дозволено, але добробут раба був захищеним [1].

У III тисячолітті до н.е. в Стародавньому Єгипті була висока норма проценту 50-100% і жорсткі умови надання позик, що в свою чергу підтверджувало нерозвиненість сфери обігу [3].

На початкових етапах наукових досліджень кредиту категорія проценту розглядалася виключно як сплата за позику. Тривалий час була незрозумілою природа проценту. Це зумовило вороже ставлення до нього з точки зору етичних і релігійних норм.

Вперше у релігійній літературі засуджується та критикується лихварство як причина розорення та боргового рабства у Старому Заповіті, а саме у Торі. В епоху раннього середньовіччя, у 325 р. на Першому Нікейському соборі, у християнстві заборонили процентні угоди. Проте з активним розвитком торгівлі, церква, як

один з основних кредиторів, почала ставитись до плати за кредит менш категорично, допускаючи певні виключення. Перед протестантами у XVI столітті вже не стояло питання легалізації проценту, предметом обговорення були межі допустимої процентної ставки, щоб вона не перетворювалась в надмірну. Православна церква чітко сформулила заборону проценту у XVII столітті. Католицька ж церква і дотепер продовжує займати двояку позицію [6].

Іслам завжди суворо засуджував позичковий процент, використовуючи в фінансовій системі альтернативні джерела отримання вигоди від надання коштів позичальникам. Засудження та заборони на надання позик під проценти, зумовлені нерозумінням його походження та надзвичайно високими ставками, зустрічаються в багатьох законах і працях вчених давніх часів.

В економічній літературі існує багато розбіжностей та невизначеностей у трактуванні суті банківського проценту. Основні положення наведено в таблиці 1. Далі розглянемо їх більш детально.

Таблиця 1. Ретроспективний огляд основних поглядів вчених на поняття "процент"

Вчені	Наукові погляди
Арістотель	Процент є протиприродним
Ф. Аквінський	Стягнення проценту веде до порушення рівноваги
Меркантилісти	Процент є інструментом регулювання пропозиції грошей
В. Петті, А. Тюрго	Процент пояснюється через поняття ренти. Він є грошовою рентою, дохід похідний від земельної ренти
А. Сміт, Д. Рікардо	Процент є компенсацією, яку позичальник сплачує кредитору за прибуток, отриманий від використання позичених коштів.
Н. Сеніор, Ж.Б. Сей	Процент – один з видів винагороди підприємця, плата за капітал
Ф. Бастія	Процент є винагородою за надання послуги. Прибуток – це процент на капітал, а земельна рента – різновид такого процента
Дж.С. Мілль	Процент – це прибуток на капітал. Норму позичкового процента визначав співвідношення попиту та пропозиції позичкових фондів.
У. Джевонс	Процент можна вирахувати як відношення приросту продукції до приросту вільного капіталу
П.Ж. Прудон	Процент – єдина форма втілення неоплаченої праці робітників
А.Маршалл	Процент – результат міжгалузевого переливу ресурсів. Процент на капітал є винагородою за втрати, з якими пов'язане очікування майбутнього задоволення від матеріальних ресурсів.
Е. Бем-Баверк	Природа процента полягає у відмові від поточного доходу на користь майбутнього. Рівноважна норма процента визначається граничною продуктивністю
К. Віксель і Г. Кассіль	Процент – це ціна грошового капіталу
К. Маркс	Процент – одна з форм доданої вартості. Процентом є частина прибутку, яку капіталіст сплачує власнику капіталу за право тимчасового користування його грошовими коштами.
Дж. М. Кейнс	Процент є монетарним феноменом, що формується стихійно як результат співвідношення попиту та пропозиції на гроші.
І. Фішер	Ставка процента розглядається як реальний феномен, що визначається продуктивністю та заощадливістю. Норми прибутку від фізичних та фінансових активів прагнуть до зближення, формуючи в результаті єдину ринкову ставку процента. Виділяє номінальну ставку (визначається як ціновий параметр ринку капіталу) та реальну ставку (з урахуванням коригування зміни купівельної спроможності грошової одиниці)
Дж. Хікс	Норма процента – своєрідна ціна, що визначена в строкових угодах. Процент є як монетарним, так і реальним феноменом, оскільки він є результатом відносин, сформованих як на товарних, так і на фінансових ринках
М. Блауг	Процент є ціною грошових послуг

Джерело: складено авторами на основі [3, 5, 7]

Так, Арістотель був відомим противником лихварства, його позиція висвітлена у праці "Політика": "... з цілковитою підставою до лихварства ставляться з ненавистю, бо воно робить гроші предметом власності, усуваючи таким чином їхнє призначення, задля чого їх було впроваджено. Адже мета грошових знаків – проводити обмін. Отримання ж відсотків призводить до збільшення грошей, тому й назва збільшення – приплід; достоту як діти схожі на своїх батьків, так і відсотки є грошові знаки, що походять від грошей. І тому таке наживання статку є в основному протиприродним" [8].

У добу середньовіччя на ідеї Аристотеля спирався Ф. Аквінський. У своїх економічних поглядах він порівнював стягнення відсотка з продажем того, чого не існує в природі, що в кінцевому підсумку веде до пору-

шення рівноваги. Філософ, з однієї сторони, засуджував стягнення проценту за кредит, але з іншої – виправдовував його у разі "відшкодування збитків за несплату грошей у строк, страховки за ризик несплати; винагороди кредитору за відстрочку в оплаті боргу; компенсації втрати можливого доходу сумісного поділу прибутку від фінансування дохідних операцій;"безкорисливого подарунка" на основі відносин взаємної доброзичливості" [3].

У Київській Русі в звіді законів "Руська правда" передбачалось регулювання процедури надання позик і розміру позичкового процента. В. Мономах обмежив довільне стягнення позички, встановивши, що позикодавець має право отримувати проценти лише три рази, після чого він втрачав сам капітал [3].

У світовій економічній думці існувало безліч підходів щодо пояснення сутності процента та джерел його виникнення. Ранніми меркантилістами ставилась вимога зниження позичкового процента, а пізніми – його державного регулювання з метою здешевлення кредиту. Представник пізнього меркантилізму Дж. Ло виходив з того, що зростання пропозиції грошей шляхом зниження процентної ставки сприятиме розширенню виробництва і зростанню доходів, що в свою чергу, стимулюватиме споживчий попит. Водночас, на відміну від класичних меркантилістів, Дж. Ло вважав, що гроші мають бути не металевими, а кредитними і створюватись банками для потреб народного господарства [3].

Засновник класичної політичної економії В. Петті вперше намагається з'ясувати сутність та природу економічних явищ, використовуючи задля цього не тільки метод наукової абстракції, а й економіко-статистичні методи пізнання. Англійський дослідник визначав позичковий процент як грошову ренту – дохід, похідний від земельної ренти. Він стверджував, що рівень процента не повинен перевищувати розміру ренти з тієї кількості землі, яку можна купити на певну позику. Пов'язуючи величину позичкового процента з розміром земельної ренти, В. Петті вказував на існування оберненої залежності між процентною ставкою та величиною грошової маси. Він називав процент грошовою рентою, доходом, похідним від земельної ренти. Крім того, він прирівнював процент до орендної плати як загальної форми капіталістичного доходу [3,7].

Продовжував пояснювати економічну сутність проценту через поняття ренти фізіократ А. Тюрго, обґрунтовуючи правомірність існування процента, виходячи з втрат, яких зазнає певний час кредитор, надаючи позику. Вчений порівнював "тимчасову ренту" (процент) і "вічну ренту" (земельну), виводячи першу із другої.

Своє бачення природи проценту основоположник англійської класичної політичної економії А. Сміт показав у "Дослідженні про природу і причини багатства народів". Він розумів природу первинних доходів суспільства наступним чином: "Будь-хто хто отримує свій дохід із джерела, яке належить особисто йому, має отримувати його або від своєї праці, або від свого капіталу, або від своєї землі. Дохід, одержуваний від праці, зветься заробітковою платою. Дохід, одержуваний з капіталу особою, яка управляє або використовує його вкладає його в діло, зветься прибутком. Дохід, одержуваний з капіталу особою, яка не використовує його особисто, але позичає іншій, зветься процентом, або грошовим зростанням. Це компенсація яку позичальник сплачує кредитору за прибуток який він має можливість отримати використовуючи ці кошти. Частина цього прибутку, природно, належить позичальнику, який бере на себе ризики і питання використання коштів; і частина кредитору, який надає йому можливість заробити цей прибуток. Процент це завжди похідний дохід, який, якщо він не оплачується з прибутку, який формується з використання грошей, повинен бути оплачений з якогось іншого джерела доходу, за винятком ситуації коли позичальник укладає контракт з метою сплати відсотків за іншим боргом. ... Дохід, що цілком одержується з землі, називається рентою і належить землевласникові" [9]. Водночас А. Сміт та Д. Рікардо розглядали процент як частину неоплаченої праці найманих працівників та як "природну" форму доходу.

У руслі класичної традиції розвинув теорію проценту Н. Сеніор. Він розмежував капітал-власність та капітал-функцію, що дало підставу вченому виокремити два види винагороди капіталіста: підприємницький дохід як плату за працю, підприємницькі здібності та процент як

плату за капітал (своєрідну пожертву капіталіста, який утримується від негайного споживання грошей).

Французький дослідник Ж.Б. Сей відокремлював власників капіталу від підприємців, зазначаючи, що прибуток підприємця складається, як правило, з двох частин: промислового прибутку, або процента на капітал, акумульованого з допомогою часу, виробництва та ощадливості; підприємницького доходу, або прибутку від використання капіталу, як винагороди за "промислові здібності, талант, дух порядку та управління".

Представник класичної політекономії Ф. Бастія вважав, що процент є винагородою за надання послуги. Він зводив прибуток до процента на капітал, а земельну ренту – до різновиду такого процента. Вчений виходив з того, що "всі передачі послуг, які здійснюються у просторі і часі, засновані на тому принципі, що дати відстрочку – значить надати послугу, тобто засновані на законності процента". Законність, на його думку, полягає в наступному: "той, хто погоджується надати капітал на певний строк, надає послугу, відтак процент законний в силу принципу: послуга за послугою".

Новими ідеями доповнив учення класиків щодо сутності процента Дж.С. Мілль. Він зазначав, що "загальна сума прибутку на капітал ... повинна бути достатньою для задоволення трьох цілей. Цей прибуток повинен становити достатній еквівалент за утримання, відшкодування за ризик і винагороду за працю і мистецтво, необхідні для здійснення контролю над виробництвом" [3]. При цьому "еквівалент за утримання" Дж.С. Мілль вимірював поточною ставкою процента під найбільш вигідне забезпечення з урахуванням переваг у часі та корисності продуктів праці. Норму позичкового процента визначав співвідношенням попиту та пропозиції позичкових фондів.

Дж.С. Мілль стверджував, що у кінцевому підсумку позичковий процент детермінується реальними силами, врівнюючись із нормою прибутку на капітал. Пов'язуючи величину процентної ставки з дією "закону Юма", який керує переміщенням золота із країни в країну, Дж.С. Мілль одним з перших звернув увагу на необхідність захисту центральним банком своїх резервів під час впливу грошей за кордон. Підвищення облікової ставки, на думку вченого, є важливим засобом зростання норми позичкового процента та залучення іноземного капіталу у країну, в результаті чого відбудеться врівнювання національного валютного курсу. Здійснений аналіз дав підстави вченому дійти висновку, що валютний курс встановлюється на користь країни, яка проводить державну політику сприяння зростанню банківського процента [3].

Представник історичної школи німецької економії А. Шпітгоф стверджував, що норма процента вказує на вартість позичкового капіталу і служить приблизним орієнтиром на ринку капіталів. Він також виділяв поняття "чистий процент" і "премію за ризик", проте не дав їхнього наукового обґрунтування.

Важливу роль дослідженню процента приділяли представники маржиналізму. Так, У. Джевонс пов'язував його з часовим лагом: оскільки з моменту початку виробництва до отримання результатів минає певний час, а зі збільшенням виробничого періоду зростає і випуск продукції, то процент можна вирахувати як відношення приросту продукції до приросту вільного капіталу. Такий підхід означав приблизне уявлення про граничну продуктивність. Ця концепція отримала подальший розвиток у працях Е. Бем-Баверка, представника класичної теорії процента [7].

Француз П.Ж. Прудон розглядав процент як єдину форму втілення неоплаченої праці робітників. Вчений

розвивав ідею безпроцентного кредитування робітників та дрібних власників через Народний банк. Він був переконаний, що зниження процента сприятиме утвердженню справедливості, оскільки унеможливить отримання нетрудових доходів держателями капіталів і звезде власність до володіння, ліквідувавши тим самим експлуатацію трудящих.

Фундатор неокласичної теорії А. Маршалл у своїх працях стверджував, що прибуток складається із двох самостійних видів винагороди факторів виробництва: підприємницького доходу та процента. Процент на капітал є "винагородою за втрати, з якими пов'язане очікування майбутнього задоволення від матеріальних ресурсів". На відміну від Н. Сеніора, А. Маршалл стверджував, що "процент можна вважати винагородою за очікування, а не за утримання", оскільки "нагромадження багатства зазвичай є результатом відстрочки задоволення або результатом його очікування".

Обґрунтовуючи економічні підстави існування процента, вчений писав: "якщо правильно, що відкладення задоволення на майбутнє означає в цілому жертву з боку того, хто відкладає, так само як додаткове зусилля означає жертву з боку того, хто працює, і якщо правильно, що така відстрочка задоволення дає змогу людині застосовувати методи виробництва, початкові витрати на які будуть великими, але в результаті застосування яких сукупне задоволення зростає так само напевно, як і при збільшенні кількості праці, тоді не може відповідати істині, що вартість речі залежить лише від кількості витраченої на її виробництво праці". Відтак А.М. аршалл заперечував трудову теорію вартості, звертаючи увагу на те, що вона заснована на припущенні, що "послуги капіталу є "дармовим" благом, яке надається без усяких пожертв і тому не потребує винагороди як стимулу для подальшого його функціонування".

Узалежнюючи величину процента від суб'єктивних оцінок власників капіталу, вчений був переконаний, що поки людська натура зберігає свої одвічні властивості, кожне скорочення процентної ставки здатне спонукати багатьох людей зберігати менше, а не більше. Ця ідея знайшла подальший розвиток у теорії державного регулювання економіки Дж.М. Кейнса [3].

Австрійський економіст Е. Бем-Баверк виділив фундаментальну, на його погляд, різницю між первинними факторами виробництва та капіталом. До перших він відносив землю та працю, натомість капітал вважав результатом, вторинним фактором, оскільки його пропозиція на ринку залежить від кількості землі та праці, що витрачені в минулому на його виготовлення. Основними причинами існування проценту вважав очікування, що у майбутньому ситуація для задоволення потреб буде кращою, ніж на даний момент; суб'єктивну недооцінку майбутніх потреб; переваги опосередкованого методу виробництва матеріальних благ над прямими. З метою отримання процента капіталіст свідомо відкладає споживання на майбутнє і ці відкладені блага використовуються в опосередкованому методі виробництва, який є справжнім джерелом процента. Саме ця третя причина отримала найбільше підтримку в працях західних вчених.

Для Е. Бем-Баверка процент є передумовою наукового розуміння всього капіталістичного способу виробництва. У поясненні джерел його виникнення центральну роль відіграло поняття часу.

Водночас широкого розповсюдження набули монетарні концепції позичкового процента, в яких він вважається лише ціною грошового капіталу, що вперше зустрічається у працях шведських економістів К. Вікселя і Г. Кассіля.

К. Віксель у своїй роботі "Процент і ціни" виділяв "природний" (або капітальний) і банківський (або грошовий) проценти. Природний процент за своєю величиною дорівнює нормі промислового прибутку, але без застосування банківського кредиту. Банківський процент встановлюється самим банком. Різниця між двома видами процента, на думку Вікселя, визначає величину попиту на позичковий капітал. Так, якщо банківський процент нижчий "природного", то відбувається стимулювання процесу капіталовкладень, оскільки підприємці отримують додатковий прибуток. К. Віксель зауважує, що умовою розширеного відтворення й економічного зростання країни є зниження банківського процента. Сутність процента він розглядав у нерозривному зв'язку з поняттям капіталу. Найбільш гнучким виміром капіталу він вважав час, а процент перетворюється внаслідок цього у граничну продуктивність очікування. К. Віксель також розрізняв грошову і реальну ставки процента [7].

У межах неокласичного напрямку окремі економісти (А. Маршалл, М. Кларк) досліджували процент як результат міжгалузевого переливу ресурсів.

Значний вклад в експлуатаційну теорію процента зробив Карл Маркс. В своїй праці "Капітал" він визначав процент як грошову форму доданої вартості. Для Маркса процент – це особлива частина капіталу, яку функціонуючий капіталіст має сплатити власнику капіталу, а не покласти до своєї кишені.

В процесі позики гроші в руках позичальника перетворюються на капітал і рухаються наступним чином $G - T - G'$, де $G' = G + \Delta G$ і саме ΔG є процентом. А потім вони повертаються до позикодавця як G' . Отже, маємо схему руху: $G - G' - T - G' - G'$. У цьому випадку для капіталу, який приносить процент, перше переміщення не є моментом ані метаморфози товару, ані відтворення капіталу, це момент переуступки. Метаморфозою є переміщення G лише при вторинному використанні в руках функціонуючого капіталіста, який веде з цими грошима торгівлю або перетворює їх на виробничий капітал. Відповідно, капітал у формі G' повертається двічі: спершу до позичальника, а згодом – до позикодавця. Останній отримує авансований капітал з частиною прибутку $G + \Delta G$, але ΔG не дорівнює всьому прибутку, а є тільки його частиною – процентом.

Специфічність позичкового капіталу полягає в тому, що власник грошей відчуждує їх в обіг, перетворює на товар – капітал для себе та для інших. Капітал передається як вартість, яка наділена споживчою вартістю та створює додану вартість, прибуток, як вартість, яка зберігається в русі і після свого функціонування повертається до власника. Саме в цій схемі руху виникає процент капіталіста. Якщо ціна виражає вартість товару, то процент – збільшення вартості грошового капіталу і тому виступає як ціна, яка сплачується за нього кредиту. На думку Маркса, не існує "природної" норми процента, є норма, що встановлюється вільною конкуренцією [10].

Монетарна концепція позичкового проценту була втілена у працях Дж.М. Кейнса. Особливістю кейнсіанської методології є врахування психологічної мотивації економічної діяльності. Досліджуючи інвестиційний попит, він особливу увагу надавав граничній ефективності капіталу та нормі процента як факторам його динаміки.

Норма процента – це ціна відмови від ліквідності, тобто відмови від збереження нагромаджених коштів у грошовій формі. Схильність до ліквідності вчений визначав трьома психологічними мотивами: транзакційним, застережним і спекулятивним.

Він критикував класичну теорію процента, стверджуючи, що ставка проценту – це грошовий феномен,

який є наслідком взаємодії попиту та пропозиції на гроші, а не взаємозв'язку заощаджень та інвестицій. У той час, коли пропозиція грошей визначається грошовою масою, попит є відображенням потреб учасників ринку в ліквідності.

На відміну від класиків Кейнс вважав, що норма процента не може бути компенсацією за заощадження. Адже коли людина акумулює свої заощадження у вигляді готівки, вона не отримує ніякого процента, хоча зберігає так само, як будь-хто інший. Процентна ставка за Кейнсом, – це своєрідна плата за необхідність розставатися з готівкою. Основою процента є, на його думку, перевага у ліквідності, тобто прагнення людей мати багатство у найбільш ліквідній, тобто у грошовій формі. Зменшення кількості грошей в обігу та нестійка кон'юнктура на грошовому ринку збільшує перевагу ліквідності, а для її подолання необхідне підвищення норми процента. І навпаки, чим стабільніший грошовий ринок, тим нижча перевага ліквідності, а тому нижча процентна ставка.

Неокейнсіанська течія економічної думки також розглядала процент як результат співвідношення попиту і пропозиції на гроші, а процент – як найбільш ліквідний інструмент зміни співвідношення попиту і пропозиції на гроші. Попит на гроші прямо пропорційно залежить від рівня доходів і обернено пропорційно – від норми процента. Всі інші активи (облігації, векселі та ін.) мають меншу ліквідність, а чим менша їхня ліквідність (порівняно з грошми), тим більший процент вони мають приносити.

Значний внесок до теорії процента зробив І. Фішер, представник неокласичного напрямку, який намагався усунути суперечність між суб'єктивною школою у розумінні процента (тобто пояснення процента з погляду переваги поточних благ) і об'єктивною (продуктивною) школою, яка пояснювала процент продуктивністю капіталу. Фішер вперше застосував процедуру дисконтування для визначення поточної вартості майбутніх доходів, а також виявив новий фактор впливу на процент – особливості економічних процесів, тобто підняв питання ризику. Також він вперше розмежував номінальну та реальну процентні ставки.

Процент на капітал, на думку Фішера, визначається шляхом порівняння його корисності та витрат. Корисність виявляється у тому, що використання капіталу у виробництві приносить дохід, а витрати – у необхідності очікування перед привласненням доходу. На ринку позичкового капіталу інтереси споживачів і виробників перетинаються, а процентна ставка виконує роль ціни, що урівноважує попит і пропозицію на позичковий капітал, стимули до витрат і стимули до інвестування. Внаслідок цього формується система загальної рівноваги, в якій синтезуються два протилежних погляди на проблему процента. Останній, на думку І. Фішера, є платою за виграв у часі, своєрідною оплатою часу [7].

Аналізував питання природи проценту і Дж.Р. Хікс у своїй праці "Вартість і капітал". Досліджуючи цінні папери, він стверджував, що процентний дохід є необхідною компенсацією, тому що збереження цінних паперів пов'язане з трансакційними витратами, а у випадку довгострокових цінних паперів – з ризиком ліквідності та можливих втрат внаслідок коливань норми процента. Критикуючи теорію Бем-Баверка в частині впливу процентної ставки на середній період виробництва, Хікс опосередковано ввів поняття дюрації, що грає значну роль в оцінці ризику.

Сучасна економічна теорія визначає процент як ціну грошових послуг [5]. Схожий підхід до виявлення сутності процента надає Н.І. Версаль: "це економічна категорія, яка являє собою ціну позичкового капіталу" [2].

В.М. Шелудько наводить наступне визначення: "процент являє собою ціну позичкового капіталу, є доходом інвестора від вкладення коштів на визначені цілі та визначений період часу в майбутньому" [11].

Якщо звернутись до Банківської енциклопедії [12] та праць В.І. Міщенко, процент – "дохід, який сплачується (нараховується) позичальником на користь кредитора у вигляді плати за використання залучених на визначений строк коштів або майна. До проценту включають: платіж за використання коштів або товарів (робіт, послуг), отриманих у кредит; платіж за використання коштів, залучених у депозит; платіж за придбання товарів у розстрочку".

Висновки. Складність та багатогранність категорії "процент" зумовлює широкий спектр поглядів на неї серед економістів різних часів. Потреба в трактуванні банківського проценту виникла з поширенням кредитних відносин суспільства. На початкових етапах розвитку ринкових форм господарювання недостатня розвиненість кредиту не давала підстав виокремити процент від підприємницького доходу, побачити їхні суттєві відмінності. Відправною точкою перших досліджень економічної природи позичкового проценту стала земельна рента як його першоджерело. Згодом науковці розділили фактори виробництва на первинні (до яких відноситься земля) і вторинні – капітал. Відповідно природа проценту на капітал, як на "вироблений" фактор не може пояснюватись через земельну ренту, як його пояснювали попередні дослідники. Продовження аналізу цієї тематики дало нове уявлення про джерело проценту, його стягнення почало виправдовуватись з позиції компенсації, яку позичальник сплачує за прибуток від використання кредитних коштів. Процент вважався відшкодуванням кредитору за відмову від витрачання коштів на власні потреби. Широкого розповсюдження у подальших наукових пошуках набуває твердження, що процент є ціною капіталу. Відповідно до останніх досліджень процент ототожнюється з ціною позичкового капіталу.

Узагальнення основних положень різних теорій дозволило виокремити умови, що впливають на сучасний банківський процент, зокрема, попит і пропозиція на позичковий капітал, рівень облікової ставки центрального банку, рівень очікуваного прибутку, ціна сформованих ресурсів або ціна відмови від ліквідності та інші. Ці позиції є важливими при подальшому вивченні банківського проценту та економічних процесів, пов'язаних з ним.

Список використаних джерел

1. Homer S., R. Sylla. A history of interest rates. – Wiley (2005) Fourth edition, 710 p.
2. Версаль Н.І. Теорія кредиту [навч. посіб.] / Н.І. Версаль, Т.В. Дорошенко – К.: Вид. дім "Киево-Могилянська академія", 2007. – 483 с.
3. Історія економічних учень: підручник / [В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, П.М. Леоненко, Т.Г. Гайдай, О.П. Нестеренко, А.О. Маслов, Л.В. Вернигора]; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.
4. Hudson M. How Interest Rates Were Set, 2500 BC – 1000 AD [Електронний ресурс] // М. Hudson. – Режим доступу: <http://michael-hudson.com/2000/03/how-interest-rates-were-set-2500-bc-1000-ad/> 12.09.2014.
5. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – 4-е изд. – М.: Дело, 1994. – 720 с.
6. Беккин Р. Ссудный процент в контексте религиозно-этических хозяйственных систем прошлого и современности // Вопросы экономики. – 2007. – № 2. – С.141-157.
7. Мочерний С.В. Політична економія: навч. посіб. / С.В. Мочерний. – К.: Знання-Прес, 2002. – 687 с.
8. Аристотель. Політика / Пер. з давньогрек. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
9. Cannan E., ed. 5th edition. Adam Smith. Book I, [Електронний ресурс] //Chapter V Of the Real and Nominal Price of Commodities, or of their Price in Labour, and their Price in Money. – Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN2.html# 20.09.2014>.
10. Маркс К. Капітал, Книга 3, Ч.1-2. [Електронний ресурс] // Деление прибыли на процент и предпринимательский доход. Капитал, приносящий проценты. 1078 с. Режим доступу: <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital3/index.html> 16.09.2014.

11. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: Підручник. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 535 с.

12. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національ-

ного банку України : Знання, 2011. – 504 с. – (Інституційні засади розвитку банківської системи України).

Надійшла до редколегії 18.10.14

Л. Лазебник, д-р екон. наук, доц., Н. Думенко, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ БАНКОВСКОГО ПРОЦЕНТА: ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА

В статье осуществлен ретроспективный анализ основных взглядов на природу процента. Приведены различные обоснования происхождения процента, его роли в развитии кредитных отношений. Выделены его характеристики, которые необходимо учитывать в современных исследованиях банковского процента.

Ключевые слова: кредитные отношения, процент, банковский процент.

L. Lazebnyk, Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor, N. Dumenko, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ECONOMIC NATURE OF BANK INTEREST: HISTORICAL RETROSPECTIVE

This paper provides retrospective analysis of the main views on the nature percent of interest. Different justification interest origin, its role in the development of credit relations are summarized. Generalization of the main provisions of the various theories allowed distinguishing conditions that affect the current bank interest, including supply and demand for loan capital, the inflation rate, the discount rate of the central bank, the level of expected profit, the price of existing resources or the refusal of the price of liquidity etc. These positions are important in the further study of the bank interest and economic processes associated with it.

Keywords: credit relations, interest, bank interest.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014, 10(163): 40-46

УДК 336.71.078.3

JEL: G20; G28; G33; G34

В. Міщенко, д-р екон. наук, проф.

Національний банк України, Київ,

С. Міщенко, д-р екон. наук, доц.

Університет банківської справи НБУ, Київ

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕЖИТТЄЗДАТНИХ БАНКІВ І ОБСЛУГОВУВАННЯ ПРОБЛЕМНИХ АКТИВІВ

Досліджено умови виникнення нежиттєздатних банків, охарактеризовано сучасні підходи до управління проблемними банками та проблемними активами, визначено стратегічні напрями виведення проблемних банків з ринку, обґрунтовано механізми управління ризиками, що виникають у результаті шоків ситуацій, пов'язаних з системними дисбалансами в банківській системі України та ризиками функціонування нежиттєздатних банків і обслуговування проблемних активів.

Ключові слова: нежиттєздатний банк, проблемні активи, bridge-bank, перехідний банк, страхування депозитів, bad-bank, компанія з управління активами.

Постановка проблеми. Характерною особливістю посткризового розвитку банківських систем багатьох країн світу є збільшення кількості нежиттєздатних банків і підвищення частки проблемних активів. Такий процес в умовах нестабільного зовнішнього та внутрішнього середовища характерний і для України, що свідчить про зниження стійкості банківської системи. Так, у зв'язку з накопиченням у банківській системі негативних тенденцій станом на 01.10.2014 р. 19 банків перебували в стані ліквідації (із них 10 банків було ліквідовано у квітні-вересні 2014 р.), в 10-ти банках функціонувала тимчасова адміністрація, а в 2-х банках у 2013 р. розпочато реорганізацію шляхом приєднання до інших банків.

Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів банківської системи України станом на 01.09.2014 р. склала 11,2%, що на 3,5 п. п. більше, ніж на початку року. Унаслідок збільшення кількості проблемних банків і частки проблемних активів рентабельність капіталу в банківській системі України станом на 01.09.2014 р. становила -4,44%, а рентабельність активів – -0,62%, тобто діяльність банків була збитковою.

Головні причини нежиттєздатності банків і збільшення частки проблемних активів полягають у низькому рівні корпоративного управління та управління ризиками, а також у недосконалості механізмів регулювання та нагляду за діяльністю банків. Цьому також сприяла відсутність або недосконалість методів визначення "проблемності" банку та спеціальних механізмів закриття нежиттє-

здатних банків і роботи з проблемними активами. Крім того, ситуацію ускладнили військові дії, спад виробництва, різке знецінення національної валюти та підвищення валютного курсу, а також зниження доходів населення.

У зв'язку з цим існує нагальна необхідність вивчення світового досвіду управління нежиттєздатними банками та проблемними активами з метою розроблення та запровадження у вітчизняній практиці дієвих механізмів виведення таких банків і активів з ринку, що дозволить підвищити рівень стійкості вітчизняної банківської системи, посилити довіру до банків, мінімізувати витрати та забезпечити належне виконання державою своїх зобов'язань щодо захисту прав вкладників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання управління ризиками, що виникають у результаті появи нежиттєздатних банків, і механізми управління проблемними активами банківської системи активно досліджують О.В. Дзюблюк, І.Б. Івасів, В.В. Крилова, В.В. Коваленко, Т.Т. Ковальчук, О.М. Колодізов, І.О. Лютий, С.В. Науменкова, М.В. Ніконова, В.В. Новіков, А.В. Олійник, Т.С. Смовженко, Н.М. Шелудько та інші відомі науковці.

Високо оцінюючи проведені дослідження, слід зазначити, що ціла низка питань управління нежиттєздатними банками та проблемними активами ще залишаються не вирішеними. Це стосується, зокрема, формування механізмів виведення проблемних банків з ринку за участю приватного сектору, вдосконалення інститу-